

СЕКЦІЯ 3

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.14

Омаров Ш.А.*кандидат економічних наук, доцент,
здобувач**Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України*

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізується проблема стимулювання та регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України шляхом розробки та впровадження державою відповідних стратегій розвитку. Досліджується еволюція розробки стратегій розвитку Харківської області. Визначаються особливості формування, переваги та недоліки запроваджених стратегій, аналізуються результати, а також перешкоди до їх впровадження на практиці.

Ключові слова: стратегія, соціально-економічний розвиток, Харківська область.

Омаров Ш.А. ЭВОЛЮЦИЯ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье анализируется проблема стимулирования и регулирования социально-экономического развития регионов Украины путем разработки и внедрения государством соответствующих стратегий развития. Исследуется эволюция разработки стратегий развития Харьковской области. Определяются особенности формирования, преимущества и недостатки принятых стратегий, анализируются результаты, а также препятствия к их внедрению на практике.

Ключевые слова: стратегия, социально-экономическое развитие, Харьковская область.

Omarov Sh.A. EVOLUTION OF ELABORATING STRATEGIES FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE KHARKOV REGION

In the article the problem of stimulation and regulation of socio-economic development of the regions of Ukraine by means of developing and implementing of the appropriate development strategies by the State is analyzed. The evolution of elaborating strategies for development of the Kharkiv region is explored. Characteristics of the formation, advantages and disadvantages of the admitted strategies are defined, the results and the obstacles to their implementation in practice are analyzed.

Keywords: strategy, socio-economic development, Kharkiv region.

Постановка проблеми. У сучасній економіці, що характеризується динамічністю змін внутрішнього й зовнішнього середовищ, базовим інструментом визначення довгострокових цілей і напрямів розвитку країни в цілому та окремих її регіонів є розробка та впровадження стратегій їх розвитку.

Протягом останніх двох десятиліть функціонування економіки України та її регіонів також характеризується динамічними змінами, пов'язаними з впливом як внутрішніх для країни факторів, так і факторів макросередовища. Така ситуація, ставлячи перед керівництвом країни нові виклики та завдання, спонукає органи державної влади й місцевого самоврядування впроваджувати новітні методичні підходи щодо формування відповідних стратегій розвитку на загальнодержавному й регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням регіонального розвитку присвячено досить багато праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них доцільно виділити роботи Л. Абалкіна, Я. Базілюк, О. Богашко, Варналія З., В. Воротіна, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гранберга, М.І. Долішнього, Я. Жаліла, Р. Ісляєва, М. Кизима, Є. Смірнова, Н. Сурніна, О. Сухарева, О. Татаркіна, І. Чичкало-Кондрацької, Г. Яшевої та ін. Стосовно теоретичної розробленості досліджуваної проблематики необхідно зазначити, що, враховуючи її складність та багатогранність, питання державного стимулювання та регулювання регіонального розви-

тку залишаються одними з найгостріших, обговорюваних й дискусійних.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що засади регіонального розвитку шляхом розробки та впровадження відповідних стратегій визначено й в цілому ряді законодавчих документів країн світу.

В Україні до теперішнього часу відсутні офіційно затверджені документи, в яких надано науково-обґрунтовану систему стратегічних цілей розвитку та комплексну сукупність заходів, які забезпечують їх досягнення. Певною мірою орієнтири стратегії розвитку України та її регіонів були відображені у Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки «Шляхом європейської інтеграції» [9], у Державних стратегіях регіонального розвитку на період до 2015 р. та до 2020 р. [7, с. 13], Концепції економічного розвитку України на 2008–2015 рр. [11], Стратегії розвитку України до 2020 року [10]. Разом з тим методологія розробки стратегій розвитку країни та її регіонів, яка була покладена в основу цих документів, у науковій літературі докладно не розглядалася. До цього слід додати, що в країні до теперішнього часу практично не сформовані нормативно-правова база та методичне забезпечення розробки стратегій розвитку держави в цілому та окремих її регіонів. Деякі питання щодо стратегічного програмування розвитку країни розглядаються у двох основних законах, які висту-

пають як основа нормативно-правового забезпечення складання стратегій сталого соціально-економічного розвитку, а саме у Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [1] й у Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [2].

Очевидно, що цього недостатньо і це не дозволяє в повній мірі врахувати весь спектр змін зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування економіки країни. Також практика застосування даного підходу свідчить про його досить низьку ефективність, оскільки велике коло завдань, що навіть були поставлені у вже сформованих документах, не було виконано.

Таким чином, потребує подальших досліджень теорія та практика розробки та впровадження стратегічного підходу до управління країною та її регіонами з метою удосконалення застосовуваних механізмів та інструментарію.

Метою статті є дослідження еволюції розробки стратегій розвитку Харківської області.

Вклад основного матеріалу дослідження. У Харківській області за період з 2002 р. по цей час було розроблено одну регіональну комплексну програму соціально-економічного розвитку «Харківщина-2010» (до 2010 р.), яку за її сутністю можна вважати програмою-стратегією розвитку регіону (табл. 1) та три повноцінні стратегії (до 2011, 2015 та 2020 рр.) (табл. 2).

Основна мета Програми-стратегії «Харківщина-2010» [16] – забезпечення зростання життєвого рівня населення, зайнятості на основі подолання кризи в економіці, а також раціонального використання ресурсного потенціалу регіону, формування соціально-орієнтованої економічної системи ринкового типу в умовах вдосконалення законодавчої бази, а

також здійснення виваженої державної і регіональної політики.

Етапи здійснення програми-стратегії «Харківщина-2010» передбачалися наступні: перший етап (1999–2000 рр.) – поглиблена оцінка та діагностика ситуації в області та створення нормативно-правової та методологічної бази механізму управління територіальним розвитком; другий етап (2001–2005 рр.) – реалізація державних регіональних програм, спрямованих на вдосконалення структурної перебудови територіально-господарських комплексів, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, поліпшення міжнародних зв'язків; третій етап (2006–2010 рр. і далі) – забезпечення відповідно до місцевих умов та економічного виправданого рівня комплексності соціально-економічного розвитку регіону з використанням прогресивних форм галузевої і територіальної організації суспільного виробництва у системі розселення населення, відродження малих міст і поліпшення умов життя їх населення.

Виконання Програми-стратегії «Харківщина-2010» передбачалося з опорою на власні сили та можливості регіону. Одночасно цей документ був розрахований і на певну державну підтримку, тому що був покликаний забезпечити реалізацію інтересів не тільки регіону, але і держави в цілому.

Розглядаючи цю програму-стратегію, слід підкреслити, що:

1. З метою забезпечення реалізації її фундаментальної ідеї ній були чітко сформульовані основи регіональної соціально-економічної політики.

2. Значна увага в цьому документі була приділена необхідності вирішення найактуальніших у той час проблем регіонального розвитку у напрямі соціальної спрямованості.

3. На особливу увагу заслуговує розділ Програ-

Таблиця 1

Програма-стратегія розвитку Харківської області «Харківщина-2010»

Назва програми	Рік розробки та склад розробників	Підгрунття для розробки
Регіональна комплексна програма соціально-економічного розвитку Харківської області до 2010 р. [15]	1999 р. Харківська обласна державна адміністрація Харківський державний університет (зараз – ХНУ ім. В.Н. Каразіна) Харківська філія української академії державного управління при Президентові України	Розпорядження голови Харківської обласної державної адміністрації О.О. Дьоміна від 26.05.1999 р. № 409

Таблиця 2

Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області

Назва стратегії	Рік розробки та склад розробників	Підгрунття для розробки
Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 р. [16]	2003 р. Харківська обласна державна адміністрація Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України Харківський державний економічний університет (зараз – ХНЕУ ім. С. Кузнеця), Північно-Східний науковий центр	Розпорядження Президента України «Про підготовку проекту стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 рр.» № 372/2001-рп від 21.12.14 р.; Розпорядження Голови Харківської обласної державної адміністрації «Про забезпечення підготовки пропозицій до проекту стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 рр.» № 197 від 13.05.2002 р.
Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 р. [17]	2008 р. Харківська обласна державна адміністрація Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України	Постанова Кабінету Міністрів України №1001 від 21 липня 2006 р. «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.» [13] Лист Міністерства економіки України № 40-24/300 від 21 грудня 2006 року «Про затвердження регіональних стратегій» [53] Розпорядження Харківської обласної державної адміністрації №568 від 18.09.2008 р.
Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 р. [18]	2010 р. Харківська обласна державна адміністрація Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України Північно-Східний науковий центр Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця та ін.	Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21.07.2006 р. «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.» Рішення LXI сесії V скликання Харківської обласної ради № 1803-V від 15.09.2010 р.

ми-стратегії «Харківщина-2010» щодо політичних аспектів регіонального розвитку.

4. Стабільність функціонування економіки Харківського регіону, прискіп його потенціалу та покращення добробуту населення очікувалось досягти в Програмі-стратегії «Харківщина-2010» шляхом створення спеціального режиму інвестиційної діяльності у м. Харкові.

5. В Програмі-стратегії «Харківщина-2010» були визначені такі напрями розвитку інноваційної діяльності, як формування технополісів, технопарків, інкубаторів, центрів підтримки новаторської діяльності та інших новаторських структур у регіоні; розробка концепції та проекту базового інформаційного блоку Слобожанського технологічного регіону. Пілотною інноваційною структурою визначався Харківський теагрополіс.

6. Формування інвестиційного блоку новаторської діяльності та розвитку підприємництва в регіоні передбачалось за рахунок ефективного використання коштів Державного інвестиційного фонду, фонду Центру зайнятості, можливостей лізингу, цільового стипендіального фонду активізації аспірантського та докторантського пошуку, фонду підтримки підприємців.

7. Стратегічною лінією реформування науково-технічної політики було визначено перехід від переважно базового фінансування установ та організацій до фінансування конкретних цільових програм.

За роки виконання програми-стратегії розвитку Харківської області передбачалось досягти збільшення темпів економічного зростання на 7-8% щороку. Проте, розглядаючи фактичне виконання основних показників соціально-економічного розвитку регіону у 2010 р., можна констатувати, що достатньо суттєві корективи внесла криза 2009 р.: темпи зростання ВДВ регіону не перевищили показник 1998 р., скоротилася чисельність трудових ресурсів на 416,8 тис. осіб, не було досягнуто бажаної тривалості життя, значно збільшився рівень прихованого безробіття, але завдяки цьому були збережені робочі місця багатьох працюючих.

Наступна стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 р. (далі – Стратегія-2011) була розроблена, коли з'явилася єдина методична база і діяли такі нормативно-правові акти: Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [19]; Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного

і соціального розвитку України» [20]; Закон України «Про планування і забудову територій» [21]; Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [2]; Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» [22]; Закон України «Про інноваційну діяльність» [23]; Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» [24]; «Концепція державної регіональної політики», затверджена Указом Президента України [25]; Постанова КМУ «Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» [26]; Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» [27].

Основні методичні засади розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів України були визначені у «Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку» [27].

Стратегія-2011 складалася з двох частин [16]: 1 – Оцінка рівня і діагностика проблем соціально-економічного розвитку області; 2 – Вибір і обґрунтування стратегії соціально-економічного розвитку області.

У Стратегії-2011 вдалося реалізувати не всі вимоги до її розробки: відсутня розгорнута описово-аналітична частина (детально викладені географічні, історичні, демографічні, економічні та соціальні характеристики регіону), SWOT-аналіз переваг та обмежень щодо перспектив розвитку регіону, поетапні плани дій, операційні цілі. Але, не дивлячись на це, стратегія стала подальшим поглибленням методичного підходу, затвердженого в «Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку» [27], і одночасно науково-практичною розробкою із стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Так, у Стратегії-2011 була запропонована компонентна модель оцінки найважливіших складових, які визначають якість життя населення та рівень розвитку соціально-економічної системи регіону, серед яких – природно-ресурсний потенціал та стан економіки регіону, від яких залежить бюджет регіону і, відповідно, бюджетні видатки (рис. 1). Цією моделлю було підкреслено, що головною стратегічною метою соціально-економічного розвитку кожного з регіонів країни є забезпечення високого рівня якості життя, з яким пов'язуються довголіття, добрий стан здоров'я, можливість придбати та оновити знання, мати роботу, підвищувати особисті доходи тощо.

Реалізація цієї мети залежить від стану економіки кожного регіону, його природно-ресурсного потенціалу – наявних мінеральних, земельних, лісових, природно-рекреаційних ресурсів. Природно-ресурсний потенціал – основа розвитку промисловості і сільського господарства в регіоні, які у свою чергу дають поштовх для розвитку фінансової сфери, торгівлі і платних послуг, транспорту і зв'язку, зовнішньоекономічної діяльності тощо.

У Стратегії-2011 було розроблено алгоритм прийняття рішення щодо вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону, який представлений у вигляді чотирьох основних етапів (рис. 2):

Вибір і обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку економіки регіону було запропо-

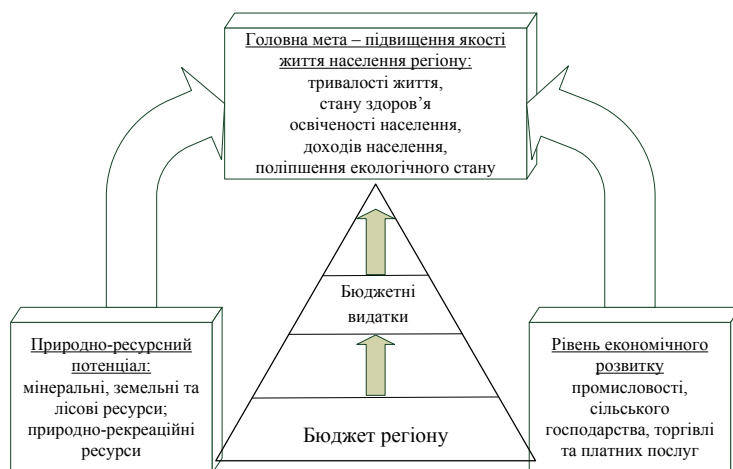

Рис. 1. Компонентна модель оцінки складових, які визначають рівень розвитку соціально-економічної системи регіону

Рис. 2. Основні етапи вибору пріоритетних напрямків стратегічного розвитку регіону

новано здійснювати на основі наукового підходу за допомогою: матриці життєвого циклу і цілей розвитку регіону; нейросітових карт Кохонена; SWOT – аналізу стану галузей і виробництв.

Основні фази життєвого циклу розвитку соціально-економічної системи (СЕС) регіону – відновлення, зростання, розвиток. У кожній із цих фаз у Стратегії-2011 було визначено три об'єкти управління: енерговиробничі цикли (ЕВЦ), кластери галузей і підприємств, точки економічного зростання.

У матеріальній сфері економіки Харківського регіону пріоритетом у Стратегії-2011 було визначено розвиток індустріально-аграрного ЕВЦ (сільське господарство, харчова промисловість, транспортне та сільськогосподарське машинобудування), а також газоенергохімічного і пірометалургійного ЕВЦ (вугільна, коксохімічна, металургійна і машинобудівна промисловість). У нематеріальній сфері – кластерів охорони здоров'я, науки і освіти. Крім того, у матеріальній сфері економіки Харківської області було визначено необхідність точкового розвитку оптично-виробництва лінз і окулярів.

Обґрунтування вибору пріоритетних напрямів розвитку регіонів вирішено шляхом виділення однорідних груп об'єктів з використанням одного з методів візуалізації багатовимірних даних – побудови топографічних карт Кохонена. Обґрунтування вибору пріоритетних галузей ЕВЦ, кластерів та підприємств регіону здійснювалось на підставі проведення SWOT-аналізу.

У Стратегії-2011 було здійснено моделювання варіантів розвитку галузей економічного регіону з метою перевірки на модельному рівні припущення щодо кількісного зростання обраних пріоритетних галузей економіки, яке приведе до зростання і суміжних галузей. Також у Стратегії-2011, на відміну від попередньої Програми стратегій [15], були представлені діаграми розподілу регіонів України за значенням інтегрального показника загального рівня якості життя населення, а також картограми розподілу регіонів України по групах за загальним рівнем забезпеченості якості життя населення, що дозволяє бачити позиціонування регіону в соціально-економічному просторі країни.

Наступним стратегічним документом розвитку регіону стала стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року [17]. Вона стала допрацьованим варіантом «Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року» [16]. При її розробці були враховані Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [28], Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» [29], а також такі регіональні програми, як «Програма підвищення рівня та покращення якості життя населення Харківської області на період до 2015 року» [30], «Програма науково-технічного та інноваційного розвитку регіону на період до 2015 року» [31], «Регіональна програма стимулювання розвитку експортного потенціалу Харківської області» [32] та інші.

Стратегія – 2015 ґрунтувалася на таких наукових теоріях: соціального розвитку, згідно з якою головна мета розвитку соціально-економічної системи будь-якого рівня її ієрархії – людина, рівень і якість її життя; економічного розвитку, як головного ресурсу забезпечення підвищення рівня і якості життя населення регіону; конкурентоспроможності, як потенціалу економічного розвитку регіону; кластерної побудови економіки регіону; інноваційного розвитку економіки – як основи її сталого поступового зростання; ситуаційного аналізу та діагностики соціально-економічних проблем регіону; моделювання сценаріїв соціально-економічного розвитку регіону.

У Стратегії – 2015 на відміну від попередніх стратегічних документів [15; 16] були визначені такі пріоритети розвитку Харківської області: розвиток високотехнологічного та наукоємного машинобудування; технологічне оновлення паливно-енергетичного та агропромислового комплексів; розбудова транспортної інфраструктури та логістики; поширення прикордонного співробітництва; розвиток наукового та освітнього потенціалів.

Головна мета Стратегії-2015 – досягнення європейських стандартів життя населення та динамічного розвитку територіальної громади на основі визначених пріоритетів та консолідації зусиль влади, бізнесу і громадськості на їх реалізації у напрямках сталого соціального, економічного та екологічного розвитку. Соціально-економічний розвиток регіону також було концептуально представлено як комплексне явище у вигляді ієрархічної причинно-наслідкової залежності, яка включає в себе три взаємозв'язані складові частини (рис. 3).

Особливістю Стратегії-2015 є співставлення у процесі дослідження показників соціально-економічного розвитку Харківської області з іншими регіонами України, що забезпечує можливість виявити напрями, які є найбільш проблемними для області.

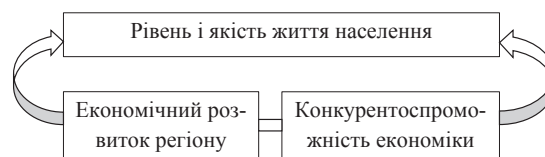

Рис. 3. Складові частини рівня і якості життя населення в Стратегії-2015

Ще одна особливість – обраний підхід до визначення пріоритетних напрямів розвитку секторів економіки Харківської області, який включає в себе нові об'єкти управління, а саме – інноваційні високотехнологічні та наукоємні кластери. У Стратегії-2015 була обґрунтована доцільність створення і підтримки наступних інноваційних високотехнологічних та наукоємних кластерів. Також у Стратегії-2015 була визначена необхідність реструктуризації і реорганізації кластерів сільськогосподарського машинобудування та виробництва бронетехніки. Крім того, на відміну від попередньої Стратегії-2011 та «Методичних рекомендацій» [27], було зроблено акцент на необхідності підвищення конкурентоспроможності економіки регіону в напрямі експортної складової.

Серед основних проблем у сфері зовнішньої торгівлі товарами та послугами Харківської області у Стратегії-2015 були визначені відсутність з боку держави системної політики підтримки національних виробників-експортерів. Ґрунтуючись на діючому

законодавстві і затверджених програмах розвитку окремих галузей економіки як України в цілому, так і Харківської області, були науково обґрунтовані та виділені наступні пріоритетні експорторієнтовані кластери розвитку регіону: енергетичного машинобудування; авіаційної промисловості; ракетно-космічного комплексу; нано- та біотехнологій; фармацевтичної промисловості; газовидобування та енергетики.

Стратегія-2015 була схвалена розпорядженням Харківської обласної державної адміністрації і прийнята до виконання. Ця стратегія мала усі шанси бути виконаною, але свої корективи внесла світова фінансова криза 2009 р. Тому у 2010 р. у регіоні була розроблена «Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року» (далі – Стратегія-2020) [18].

На відміну від попередніх трьох стратегічних документів [15; 16; 17] розробка Стратегії-2020 [18] базувалася на ґрунтовній науково-аналітичній доповіді «Основи стійкого розвитку Харківської області до 2020 року» [12], яка підготовлена науковцями та фахівцями регіону.

У Стратегії-2020, яка є правонаступницею попередніх стратегій, було враховано здобутки державних і регіональних цільових програм, зокрема таких, як: «Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» [33], «Державна цільова програма розвитку українського села», «Програма підвищення рівня та покращання якості життя населення Харківської області на період до 2015 року», «Програма науково-технічного та інноваційного розвитку регіону на період до 2015 року», «Програма підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів по Харківській області на 2010–2014 роки», «Програма «Питна вода Харківської області» на 2006–2020 роки» та інші.

На відміну від попередніх, Стратегія-2020 базується на наступних фундаментальних концепціях і теоріях: концепції сталого розвитку; концепції економічної безпеки; теорії кластеризації економіки; просторово-територіальній теорії «центр-периферія»; теорії конвергентно-дивергентного розвитку територій; теорії вибору сценаріїв розвитку; теорії системної динаміки.

Головною метою сталого розвитку Харківської області у Стратегії-2020 було визначено забезпечення високої якості життя населення на основі побудови соціально орієнтованої природозберігаючої інноваційної економіки.

Реалізація цієї мети була передбачена, на відміну від Стратегії-2011 та Стратегії-2015, через низку стратегічних цілей, які, у свою чергу, об'єднували ряд операційних цілей.

Перша стратегічна ціль – зробити Харківську область регіоном сталого соціального розвитку, досягти високої якості життя населення. Реалізація цієї стратегічної цілі передбачала реалізацію таких операційних цілей: операційна ціль 1.1 – поліпшення демографічної ситуації та покращення стану здоров'я населення; операційна ціль 1.2 – скорочення диференціації доходів населення на основі реформування системи соціального захисту; операційна ціль 1.3 – поліпшення якості житлово-комунальних послуг і реформування кластера житлово-комунального господарства.

Друга стратегічна ціль – перетворити Харківську область у регіон сталого економічного розвитку к інноваційною економікою. Реалізація другої стратегічної цілі передбачала реалізацію таких операційних

цілей: операційна ціль 2.1 – відновлення кластера з виробництва й переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування; операційна ціль 2.2 – підвищення енергозабезпечення та енергозбереження в економіці регіону; операційна ціль 2.3 – розвиток провідних промислових високотехнологічних інноваційних кластерів у регіоні.

У Стратегії-2020 було ідентифіковано п'ять основних промислових інноваційних кластерів та визначено моделі їх розвитку (рис. 4).

Рис. 4. Основні промислові інноваційні кластери в Харківській області та моделі їх розвитку

Особлива увага в Стратегії-2020 була приділена розвитку транскордонного українсько-російського співробітництва в рамках євро регіону «Слобожанщина» (операційна ціль 2.4).

Для прогнозування сталого розвитку Харківської області в Стратегії-2020 було побудовано кілька сценаріїв: базовий; неінноваційний, інноваційний, розвиток малого підприємництва. Кожен із сценаріїв розроблявся в декількох варіантах: реальному, помірному та оптимістичному.

Аналіз отриманих за допомогою імітаційного моделювання можливих сценаріїв розвитку Харківської області до 2020 р. показав, що перевагу необхідно віддати інноваційним оптимістичним сценаріям, які націлюють на досягнення сталого розвитку регіону. Так, пріоритетний розвиток у регіоні аграрно-переробного комплексу та машинобудування, передбачений за оптимістичним комбінованим сценарієм, згідно з яким розвиток сільського господарства та харчової промисловості створює можливості для отримання результатів у найближчий час, що забезпечить формування економічного базису для розвитку машинобудування в подальшому. Завдяки цьому сценарію може бути досягнуто помірне поліпшення за всіма складовими сталого розвитку продовольчої бази Харківської області і України в цілому, але він потребує активізації всіх інвестиційно-інноваційних процесів в регіоні.

Також було доведено, що сценарій підтримки малого підприємництва не забезпечує таких результатів сталого розвитку Харківської області, як попередній, але він підвищує рівень зайнятості населення в регіоні.

Інноваційний оптимістичний комбінований сценарій прийнято як основний бажаний для реалізації у регіоні, тому що він найбільш відповідає умовам сталого розвитку Харківської області на період до 2020 р.

Одним із напрямів реалізації поставленої мети у Стратегії-2020 було визначено державно-приватне партнерство у таких галузях економіки: пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування; виробництво, транспортування й постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; виробництво, розподіл і постачання електричної енергії; будівництво автострад, залізничного по-

лотна, тунелів метрополітену та інших об'єктів інфраструктури; розвиток машинобудування, охорони здоров'я, туризму, культури та спорту; будівництво заводів з переробки відходів тощо.

Ці напрями партнерства найбільш актуальні сьогодні. Для їх реалізації необхідно докласти всіх зусиль з метою виведення країни із кризи, у якій вона зараз опинилася.

Висновки. Порівняння стратегічних документів з соціально-економічного розвитку Харківської області, які були розроблені з 2002 р. по цей час, за основними характеристиками наведено у таблиці 4.

Узагальнені у таблиці 4 характеристики розроблених стратегій розвитку Харківської області відображають мету розвитку регіону, наукові теорії та концепції, які покладені в основу стратегій, а також пріоритетні напрями розвитку, які є першоосновою підвищення якості життя населення.

Проведене дослідження свідчить, що процес удосконалення розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіону відбувався на тлі використання все більшої кількості наукових теорій і концепцій; нового, більш поглибленого бачення місії регіону; ускладненого математичного апарату ранжирування проблем, поглиблення SWOT-аналізу; визначення моделей розвитку кластерів, стратегічних і операційних цілей.

У цілому розроблені стратегії соціально-економічного розвитку регіону до 2011 р., 2015 р., 2020 р. схожі між собою за структурою, тому що розроблялися за єдиною методичною базою і вимогами до їх формування [27]. Але сценарії шансів і загроз у стратегіях розвитку регіону опрацьовані тільки у Стратегії-2015 та Стратегії-2020. Операційні цілі (за кожним стратегічним напрямом) визначені тільки у Стратегії-2020, у якій створено систему цілей, що відображає потреби територіальної громади.

Недосконалим, на наш погляд, є те, що в Стратегіях 2011, 2015 та 2020 не визначені проблеми між-регіонального значення і напрямки їх вирішення; а також території, які резервуються для рекреаційно-

го використання, розвитку населених пунктів, розміщення енергетичних та інших інженерних комунікацій. Також в усіх Стратегіях не відображені типи і режими розвитку населених пунктів з виділенням інвестиційно привабливих і депресивних територій.

Найбільшою вадою усіх стратегічних документів є відсутність розроблених планів конкретних заходів, виконання яких за встановленими термінами і обсягами фінансування повинне наблизити регіон до досягнення поставлених стратегічних цілей. Такий план є підставою для укладання Угоди між Кабінетом Міністрів України та регіональними органами державної влади та місцевого самоврядування з реалізації затвердженої Стратегії соціально-економічного розвитку та регіональних комплексних програм, що теоретично є запорукою їх виконання. Наприклад, Угода – план «Держава – регіон» про співпрацю між Кабінетом Міністрів України та Харківською обласною державною адміністрацією щодо підтримки розвитку Харківської області була розроблена терміном на 2007–2011 роки. Головною метою угоди було координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у напрямі забезпечення інтеграції Харківської області до стратегічного простору Східної Європи шляхом створення у регіоні виробничих і наукових інноваційних кластерних структур, що дозволить забезпечити рівень і якість життя населення згідно з європейськими стандартами.

В Угоді були визначені найважливіші для економіки регіону кластерні структури, спільні заходи з реалізації проекту їх створення, джерела фінансування та очікувані результати від функціонування інноваційних кластерних структур у Харківській області згідно з угодою «Держава – регіон». Але, на жаль, Угода так і не була підписана з боку Кабінету Міністрів України, тому і залишилася тільки проектом.

Ще одна Угода щодо регіонального розвитку Харківської області між Кабінетом Міністрів України та Харківської обласною радою була розроблена на

Таблиця 4

Порівняльна характеристика розроблених з 2002 р. стратегій соціально-економічного розвитку Харківської області

Назва	Мета	Наукові теорії та концепції, на яких ґрунтуються стратегії	Пріоритетні напрями розвитку
1. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 р. [16]	Підвищення якості життя населення регіону	Соціального розвитку Економічного розвитку Енерго-виробничих циклів (ЕВЦ) Кластеризації економіки	Розвиток індустріально-аграрного ЕВЦ Селективний розвиток галузей газоенергохімічного ЕВЦ Точковий розвиток виробництва ліпн та окулярів, а також фармпродукції
2. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 р. [17]	Досягнення європейських стандартів життя населення та динамічного розвитку територіальної громади	Соціального розвитку Економічного розвитку Конкурентоспроможності економіки Кластерної побудови економіки Інноваційного розвитку економіки Ситуаційного аналізу та діагностики соціально-економічних проблем	Створення кластерів: авіаційної промисловості, космічної галузі, енергомашинобудування, фармацевтичної промисловості, нано- та біотехнологій, аграрнопереробного, газовидобувного і енергетичного, житлово-комунального господарства, охорони здоров'я
3. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 р. [18]	Забезпечення високої якості життя населення на основі побудови соціально орієнтованої природо зберігаючої інноваційної економіки	Сталого розвитку Економічної безпеки Кластеризації економіки Просторово-територіальна «центр – периферія» Конвергентно-дивергентного розвитку Сценарний підхід Системної динаміки	Формування та розвиток кластерів з: видобутку газу й нафти та їх переробки; виробництва і переробки сільгосппродукції; легкої промисловості; будівництва та випуску будівельних матеріалів, а також інноваційних науково-освітнього, охорони здоров'я, охорони здоров'я, ЖКГ, транспортно-торговельно-логістичного.

2011–2014 рр. (далі – Угода 2011–2014). Головна мета Угоди 2011–2014 рр. – координація діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у напрямі реалізації в регіоні «Державної стратегії регіонального розвитку» [29], а також «Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року» [18].

Пріоритетними напрямками діяльності сторін щодо здійснення спільних заходів було визначено такі: забезпечення збалансованості виробничого потенціалу і структурних елементів агропромислового комплексу; технологічне оновлення паливно-енергетичного комплексу і впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій; розвиток транспортно-транзитного потенціалу та реформування житлово-комунального господарства; розвиток високотехнологічного і наукомісткого виробництва; модернізацію соціальної інфраструктури.

Виконання усіх заходів передбачалося за рахунок фінансування з місцевого бюджету та державних субвенцій. На жаль, і сьогодні другий, третій і четвертий напрями залишаються актуальними і вимагають свого вирішення. Але, на жаль, ця Угода також не була підписана з боку Кабінету Міністрів України і залишилась тільки на папері. Отже, на наш погляд, навіть при наявності досить ґрунтовних та комплексних розробок і навіть сценаріїв регіонального розвитку, найважливішою перешкодою, що гальмує цей процес, є відсутність державної волі у впровадженні розроблених заходів та відповідальності влади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
2. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2017-14>.
3. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rainbov.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=2017-14>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету від 26 квітня 2003 р. № 621» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-p>.
5. Указ Президента України «Про концепцію державної регіональної політики» № 341/2001 від 25.09.2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.
6. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8.09.2005 № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 51. – Ст. 548.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07.2006 року № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-p>.
8. Наказ Міністерства Економіки з питань Європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» від 29.07.2002 № 224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/ME02121.html.
9. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uspishnaukraina.com.ua/uk/nsa/151.html>.
10. Стратегія розвитку України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uspishnaukraina.com.ua/nsa/150.html>.
11. Концепція економічного розвитку України на 2008–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/ua_economics_ua.pdf.
12. Основи устойчивого развития Харьковской области до 2020 года : монография / М.М. Добкин, С.И. Чернов, Г.А. Кернес, Ю.А. Сапронов, В.С. Пономаренко, Н.А. Кизим, С.В. Авершин. – Х. : Издательский Дом «ИНЖЭК», 2010. – 528 с.
13. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року // Урядовий кур'єр. – 3 вересня 2014 р. № 160 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukurier.gov.ua>.
14. План першочергових дій Уряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukurier.gov.ua>.
15. Регіональна комплексна програма соціально-економічного розвитку Харківської області до 2010 р. – Х. : Харківська обласна державна адміністрація, 1999. – 92 с.
16. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року / Пономаренко В.С., Кривцов О.С., Кизим М.О., Бубенко П.Т. та ін. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 204 с.
17. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року : монографія / Аваков А.Б., Пономаренко В.С., Бабаєв В.М., Кизим М.О. та ін. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.
18. Стратегія сталого розвитку Харківської області на період до 2020 року. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2010. – 112 с.
19. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР.
20. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III.
21. Закон України «Про планування і забудову територій» від 20.04.2000 р. № 1699-III.
22. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21.09.2000 р. № 1989-III.
23. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV.
24. Постанова ВРУ «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 04.12.1999 р. № 1359-XIV.
25. Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001.
26. Постанова КМУ «Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» від 17.03.2000 р. № 521.
27. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» від 29.07.2002 р. № 224.
28. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р. № 2850-IV.
29. Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07.2006 р. № 1001.
30. Програма підвищення рівня та покращання якості життя населення Харківської області на період до 2015 року / Кушнар'єв С.П., Пономаренко В.С., Кизим М.О. та ін. – Харків, 2004. – 263 с.
31. Програма науково-технічного та інноваційного розвитку регіону на період до 2015 року / Пономаренко В.С., Кизим М.О., Бубенко П.Т. та ін. – Харків, 2005. – 144 с.
32. Регіональна програма стимулювання розвитку експортного потенціалу Харківської області на 2007–2008 роки / Пономаренко В.С., Кизим М.О., Матюшенко І.Ю. та ін. – Харків, 2006. – 100 с.